

КОСТЬ ШТЕППА – ДОСЛІДНИК РЕЛІГІЙНО-МІФОЛОГІЧНИХ УЯВЛЕНЬ ДОБИ АНТИЧНОСТІ ТА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Стаття присвячена науковій діяльності історика, етнолога та релігієзнавця Костя Штеппи (1896 – 1958) та його дослідженням релігійно-міфологічних уявлень доби античності та середньовіччя.

Ключові слова: Кость Штеппа, порівняльна міфологія, демонологія, космологічні уявлення.

У 2008 році виповнилося п'ятдесят років з дня смерті історика, етнолога й релігієзнавця Костя Феодосійовича Штеппи, який безумовно був однією з найбільш суперечливих постатей української науки першої половини ХХ ст. За 62 роки життя цей чоловік побував на фронтах Першої світової, боровся з радянською владою у складі білого руху, співробітничав зі спецслужбами найстрашніших тоталітарних режимів Європи – сталінського СРСР та Третього Рейху. У своїх публікаціях він поетапно відстоював ідеологію марксизму у його сталінській інтерпретації, гітлерівського нацизму, а згодом й російського націоналізму. Але попри все, К.Штеппа відзначився як ерудований історик-антикознавець, талановитий дослідник духовної культури, вчений, який здійснив помітний внесок у розвиток саме української науки. Майже вичерпний аналіз складного й неоднозначного життєвого шляху К.Штеппи представлений у дослідженні І.Верби¹. Водночас, наукова, й, зокрема, етнологічна спадщина Костя Штеппи свого часу була незаслужено забута.

Кость Штеппа народився 16 грудня (н. ст.) 1896 р. у місті Лохвиці на Полтавщині у сім'ї православного священика. Батько вченого – Феодосій Єфремович Штеппа за походженням був німцем, який ще дитиною втратив батьків і виховувався в родині князів Голіциних. Мати – Неоніла Євдокимівна – походила з родини місцевого поміщика Є.Лобунського. На схилі років під час більшовицької антирелігійної кампанії батьки К.Штеппи були вигнані з рідного міста й не витримавши поневірянь невдовзі померли. Доля обох братів К.Штеппи – Миколи та Вольдемара – також склалася трагічно: перший загинув на фронті у 1916 р., другий обрав шлях католицького священика й був розстріляний у 1938 р.²

Освітній шлях К.Штеппа розпочав у Полтавській духовній семінарії, де під впливом відомого українського вченого Володимира Пархоменка (1880 – 1942) захопився історією й долучився до роботи у Полтавському історико-археологічному комітеті. Після закінчення семінарії у 1914 р. К.Штеппа поступив на історико-філологічний факультет Петроградського університету, але на заваді навчанню стала війна. У 1916 р. перейшов до військового училища й згодом у званні прапорщика потрапив до 1-го гвардійського полку. К.Штеппа брав участь у бойових діях, був двічі поранений. У 1919 – 1920 рр. К.Штеппа у чині капітана служив у денікінських та врангелівських збройних формуваннях. Під час останніх боїв у Криму К.Штеппа пораненим потрапив у полон. У шпиталі йому вдалося приховати своє походження, отримати нові документи на прізвище "Штепа" й таким чином врятувати собі життя.

У 1921 р. К.Штеппа переїхав до Ніжина, де через рік продовжив навчання як аспірант місцевого Інституту народної освіти. У Ніжині К.Штеппа одружився з Валентиною Леонідівною Шепелевою (нар. 1902 р.). У подружжя було двоє дітей – дочка Аглая (нар. 1924 р.) та син Еразм (нар. 1925 р.). Друга дочка – Елеонора (нар. 1936 р.) померла взимку 1939 р.

Після захисту промоційної праці "Вчення про демонів в античній і християнській літературі в епоху зародження християнства" у 1924 р. К.Штеппу було зараховано штатним співробітником Науково-дослідної кафедри історії культури та мови Ніжинського ІНО, що на той час

славилася своїм значним науковим потенціалом. Цьому навчальному закладу К.Штеппа присвятив близько десяти років життя, викладаючи та займаючись організаторською діяльністю. Упродовж 1926 – 1928 рр. він займав посаду декана факультету соціального виховання³. У ті ж роки К.Штеппа очолював Ніжинський окружний музей ім. М.В.Гоголя, брав участь у діяльності архівно-музейної секції при Ніжинському відділі народної освіти, працював скарбником Ніжинського краєзнавчого товариства. Організаторські та управлінські здібності К.Штеппи дозволили поліпшити матеріальне становище даних установ та їхніх співробітників, забезпечити фінансування численних краєзнавчих досліджень⁴.

У 1926 – 1927 рр. К.Штеппа опублікував працю "Нариси з історії античної та ранньохристиянської демонології (до питання про походження християнства)", яку восени 1927 р. захистив в Одесі як дисертацію і здобув ступінь доктора історії європейської культури. В цей же час К.Штеппа розпочав співпрацю з М.Грушевським. Він взяв активну участь у роботі заснованих під егідою Історичної секції ВУАН наукових установ – Кабінеті примітивної культури, Культурно-історичній комісії та Комісії історичної пісенності, журналі "Первісне громадянство" тощо. Навесні 1928 р. М.Грушевський висунув кандидатуру К.Штеппи на присвоєння престижного звання дійсного члена Науково-дослідної кафедри історії України. У 1930 р. К.Штеппа остаточно перебрався до Києва, де почав викладати у Київському університеті (тоді – Інституті професійної освіти), одночасно займаючи посаду заступника голови Комісії для досліджень з історії Близького Сходу та Візантії. В умовах розгортання репресій та посилення тиску тоталітарної системи на наукові установи К.Штеппа поступово переходить до написання праць суто пропагандистського характеру, серед яких "Завоювально-колоніальна політика царату на Сході й церква", "К.Маркс та Ф.Енгельс про античний спосіб виробництва", очолює осередок войовничих безбожників ВУАН тощо⁵.

Відверто демонстрована наукова та громадська лояльність до існуючого режиму дозволила К.Штеппі домогтися суттєвого кар'єрного зросту. Він фактично очолює сектор історії Заходу і Сходу Історико-археографічного інституту до його ліквідації у 1934 р., займає посаду декана історичного факультету Київського університету. Наукові роботи К.Штеппи упродовж 30-х рр. були присвячені насамперед соціально-економічним відносинам у Європі в період пізньої античності та раннього середньовіччя, але їхня історіографічна цінність фактично нівелювалася ідеологічною заангажованістю автора.

Проте, вже з 1936 р. на К.Штеппу посипалися звинувачення у "протаскуванні антимарксистських концепцій", а у 1938 р. його було заарештовано. К.Штеппі інкримінувалася націоналістична діяльність у Ніжинському ІНО, організація повстанських загонів, шпигунство. Через півроку К.Штеппа почав давати компрометуючі свідчення проти знайомих йому науковців, визнавши при цьому себе керівником терористичної групи у Київському університеті, а згодом – японським шпигуном. Усі перепетії перебування К.Штеппи у застінках НКВС, а також подробиці вибитих під тортурами взаємних наклепницьких обвинувачень К.Штеппи та його колег-вчених докладно висвітлені у роботі І. Верби. Зокрема, цьому досліднику вдалося з'ясувати, що К.Штеппа з 1927 р. був секретним співробітником НКВС і ця обставина відіграла вирішальну роль під час судового процесу у 1939 р., коли К.Штеппу було визнано невинним і відпущено на волю⁶. Невдовзі йому повернули професорське звання й поновили у Київському університеті на посаді завідувача кафедри стародавньої історії.

Після початку радянсько-німецької війни К.Штеппа свідомо уникнув евакуації з Києва. В окупованому нацистами місті німецьке походження не тільки дозволило К.Штеппі вижити, але й зайняти у Київській міській управі відповідальну посаду керівника відділу культури та освіти (до грудня 1941 р.). К.Штеппа долучився до організації архівних установ, видавничої справи, відродження Української академії наук, був головою Всеукраїнської учительської спілки. У 1941 – 1942 рр. К.Штеппа був ректором Київського університету⁷, а згодом зайняв посаду головного редактора одіозної газети "Нове українське слово", що спрямовувала свою пропагандистську діяльність проти радянської системи, євреїв та українських націоналістів. Продовжувалася й співпраця К.Штеппи зі спецслужбами – цього разу нацистськими⁸.

У вересні 1943 р. у зв'язку із наступом радянських військ К.Штеппа назавжди виїхав з України. Перебуваючи в Німеччині він деякий час редагував власівський російськомовний журнал "На досуге", а після закінчення війни кілька років викладав російську мову в амери-

канській армійській школі. У 1952 р. він виїхав до США де влаштувався співробітником "Американської комісії за визволення" й продовжив наукову діяльність⁹. Перебуваючи у Західній Німеччині та США К.Штеппа зблизився з російськими емігрантськими колами й надрукував кілька робіт, присвячених радянській тоталітарній системі та репресіям 30-х рр. Одна з них – "Чистка в Росії" була написана англійською мовою у співавторстві з Ф.Гоутермансом відомим фізиком та німецьким антифашистом, що переїхав до СРСР і був там репресований. У 2000 р. ця праця була перекладена українською мовою й перевидана в Україні¹⁰. 19 листопада 1958 р. К.Штеппа помер у Нью Йорку. Його дочка Аглая, яка разом із батьком виїхала до США згодом стала знаною американською дослідницею російської літератури. Син Еразм воював на боці Третього Рейху, потрапив у полон і був вивезений до СРСР. Десять років він провів у таборах на Колимі, а після звільнення працював учителем в Середній Азії та на Донбасі. У 1994 р. він отримав німецьке громадянство й виїхав до ФРН¹¹.

Ми ухилимося від моральних оцінок життя та діяльності Костя Штеппи. Зазначимо лише, що неоднозначні сторінки біографії вченого не повинні затьмарювати його справжніх наукових досягнень, які здебільшого були здійснені ним на ниві дослідження духовної культури та порівняльної міфології.

Етнології Кость Штеппа присвятив лише кілька років своєї активної наукової діяльності, однак цей невеликий проміжок часу виявився чи не найбільш вагомим в усій його дослідницькій діяльності. Упродовж 1926 – 1928 рр. опублікувавши монографію "Нариси з історії античної та ранньохристиянської демонології (до питання про походження християнства)"¹², низку ґрунтовних наукових розвідок¹³ та рецензій¹⁴, К.Штеппа зарекомендував себе як оригінальний етнолог-релігієзнавець. Серед кола його інтересів виділялися проблеми релігійних трансформацій, взаємовпливів та соціального підґрунтя релігійних систем. Найбільшу увагу він приділяв питанням так званої "народної віри", що на відміну від елітарних культів відзначалася більшою консервативністю й тому зберігала значні нашарування прадавніх вірувань. Наукові погляди К.Штеппи характеризуються системністю та виваженістю. Він унікав полярних точок зору у наукових дискусіях, завжди намагаючись поєднати аргументи протилежних сторін й дотримуватись "золотої середини".

На формування наукового світогляду К.Штеппи вплинули насамперед позитивістські та еволюціоністські ідеї кінця XIX – поч. XX ст. Він був схильний розглядати процеси релігійних трансформацій як невинний прогрес від найпростіших до складних форм, ставив їх у залежність насамперед від рівня соціально-економічного розвитку суспільства, виділяв "патологічні явища культури", які, на його думку, могли повернути цивілізацію "на погибельний шлях". Подекуди простежується близькість поглядів К.Штеппи до позицій французької соціологічної школи Е.Дюркгейма, які в Україні на той час активно популяризував М.Грушевський. Зокрема, для К.Штеппи не було чужим функціональне сприйняття релігії в суспільстві. Проте, ключові для Е.Дюркгейма та його послідовників ідеї релігії як інструменту посилення соціальної солідарності, поділу світу на сакральний та профанний К.Штеппу не захоплювали. Критикував він й надмірне використання психологічних методів¹⁵.

Повною мірою погляди К.Штеппи були втілені у його найбільшій монографії, що була присвячена античній та ранньохристиянській демонології. Попри специфіку теми та часу написання роботи, вона відзначалася науковим підходом й відсутністю ідеологічного забарвлення. Лише на самому початку дослідження К.Штеппа робить реверанс в бік пануючої доктрини, зазначаючи, що, мовляв, знання історії релігії необхідне для боротьби з нею¹⁶. Але після цього йде вже "чиста наука". У першому розділі роботи К.Штеппа формулює проблему у загальному вигляді. Вчення про злих та добрих демонів, як істот, що займають проміжне становище між богом та людиною, К.Штеппа вважає одночасно важливим елементом греко-римського язичництва й суттєвою частиною християнського віровчення. Віра у демонів, тобто у "богів нижчого порядку", була притаманна насамперед широким прошаркам суспільства, тоді як офіційна релігія залишалася надбаням "верхів", майже не зрозумілим "низам"¹⁷. У цьому й полягав феномен двовір'я, поширений від Античної Греції до Київської Русі після прийняття християнства. Завершує свої міркування К.Штеппа суто еволюціоністським розглядом причин виникнення релігійних уявлень.

Другий та третій розділи присвячені зародженню уявлень про демонів в період ранньої

античності. Дослідник вивчає етимологію слова "демон" і доходить висновку, що у різних контекстах це поняття використовувалося по-різному. Так, він протиставляє елітарну поезію Гомера, для якого демони були абстрактним виявом божої сили, віршам Гесіода, вихідця з народу, який "не ігнорував деревенських божків" і для якого демони були особливою категорією істот. Проте, як вважає К.Штеппа, рання античність ще не виробила цілісного уявлення про демонів-посередників. Для цього необхідно було, щоб між богом та людьми виникла безодня, що її треба було б заповнити певними проміжними ланками.

Їх появу К.Штеппа розглядає у четвертому розділі, де зазначає, що з часом у релігії еллінів виникли внутрішні протиріччя. З одного боку – "політеїзм і партикуляризм, натуралістичні і грубо-антропоморфні уявлення про богів, формально-офіційних характер культу, з другого – монотеїстичні і спіритуалістичні тенденції, значно виявлений містичний настрій певної частини громади, високо розвинена моральна свідомість"¹⁸. В цей час у Платона з'являється концепція доброго демона як посередника між богами та людьми, а його послідовники та представники стоїчної філософії ототожнюють з демоном душу людини, яка після смерті повертається до своєї стихії. У п'ятому розділі "Соціальні й культурні предпосилки теологічного ухилу греко-римської філософії в добу зародження християнства" К.Штеппа дає оригінальне пояснення розповсюдженню й піднесенню релігійності в період пізньої античності. На його думку, утворення Римської імперії відокремило суспільство від політичного життя, що цілком знаходилося в руках імператорської влади, а також від економічної сфери, яка повністю покладалася на рабів. Це спрямовувало енергію суспільства у релігійне річище, і цьому сприяли також культурні передумови: проникнення іноземних релігій та занепад еллінської культури, що стався внаслідок її переорієнтації на потреби споживача¹⁹.

За таких умов у II ст. н. е. в працях Плутарха, Апулея, Максима Тирського, Варрона сформувалося цілісне вчення про демонів, яке К.Штеппа розглядає у шостому розділі. Демони виступають знаряддям божого піклування про людину й про фізичну природу, вони займають проміжне становище між богами та людьми, є безсмертними, або живуть дуже довго, не мають тіла, або володіють дуже легкими тілами, поділяються на незліченні функціональні категорії. Тоді ж з'являється уявлення про злих демонів, що відбувають божу кару. "Концепція демонів – зазначає К.Штеппа, – пояснювала установи традиційного культу, які здавалися занадто грубими й жорстокими, а також служила засобом примирення міфологічних переказів, які наділяли богів людськими пристрастями, з новою релігійно-етичною свідомістю, яка розглядала богів як виключно добрих і достойних істот, неприступних ніяким афектам"²⁰. У такому вигляді демонологія перекочувала до уявлень ранніх християн (сьомий розділ), які ототожнили поганських богів з демонами. Християнські вчені чіткіше виділили добрих демонів (янголів), що виконують посередницькі функції у відносинах між Богом та людьми, піклуються про останніх, а також злих демонів – винуватців усього зла й безладу в світі. Це уявлення було сполучене з вірою у Сатану та гріхопадіння янголів, що не походило з античного джерела. В останньому восьмому розділі роботи К.Штеппа аналізує уявлення про демонів у пам'ятках "античного марновірства" – написах на амулетах, дощечках із закляттями, зазначаючи, що народна свідомість пізньоантичної доби змішувала богів та демонів, населяла ними увесь світ.

Свою теорію походження та ґенези уявлень про демонів К.Штеппа застосовував й на українському матеріалі. Зокрема, увагу вченого привернуло питання характеру переслідування відьом у період середньовіччя: якщо у Західній Європі відьом звинувачували насамперед у віровідступництві та стосунках з нечистою силою, а притягали до відповідальності державні та церковні органи, то в Україні аналогічні процеси були побудовані на скаргах приватних осіб про заподіяння відьмами шкоди людині чи майну й не мали жодного релігійного підґрунтя. В Україні, а також у Польщі та Московії, на відміну від західних країн, переслідування відьом не носило організованого характеру й не було таким жорстоким. На думку К.Штеппи головна причина цього явища полягала у "самому змісті тих демонологічних уявлень і тої магічної практики, що були зв'язані у нас з вірою у відьом та чарівників". На думку К.Штеппи на Заході уявлення про демонів пройшли довгий еволюційний шлях, перетворившись врешті на так звану "вульгарну демонологію" – систему таємного знання, "чорнокнижжя", з яскравими ознаками єретичного вчення, що загрожувало самому існуванню церкви. В Україні ж демо-

нологія як цілісна теорія не сформувалася. Існувала лише примітивна магія як елемент давньої традиційної культури, що й зумовлювало до неї поблажливе ставлення церкви, яка не вбачала у відьмах та чарівниках загрози для свого існування²¹.

Ще одна проблема, яка цікавила К.Штеппу як етнолога – походження українських космогонічних та антропологічних явлень, зокрема переказів про першу людину. У статті "Проблеми античного релігійного синкретизму у зв'язку з мотивами староукраїнської легендарної творчості" дослідник помічає в релігійному світогляді українського народу "багато таких елементів, які ведуть нас до мотивів, характерних для іранського та ірансько-елліністичного синкретизму: тут і дуалізм, з уявленням, що поміж собою борються двоє начал (Бог та Сатанаїл), і надзвичайний інтерес до проблеми космогонії, так само як і есхатології"²². Згодом, у роботі "До українських переказів про створення першої людини" К.Штеппа розглядає можливі джерела формування уявлень про пралюдину, а саме біблійні традиції, апокрифічну літературу богомільського спрямування, а також "мотиви позабіблійного та позаапокрифічного походження". На думку К.Штеппи, різні мотиви міфу про першу людину поєднуються уявленням про дуалістичне співробітництво Бога та Сатани при створенні людини. Але якщо мотив творення людини Сатаною походить з богомільсько-маніхейської концепції, то мотив появи людини з частки божого єства або уявлення про першу людину як про мікрокосм, що уподібнює собі всесвіт походять з "ірансько-гностичного міфу про Космічну Пралюдину". Далі автор конкретизує цю свою тезу. На його думку, порівняння людини зі всесвітом має повну аналогію в "елліністично-іранських та еліністично-єгипетських уявленнях, а потім походить до стародавнього Ірану та Індії", мотив спаскудженя людини дияволом "вказує на заратустризм", а мотив знаходження поряд із першою людиною собаки має авестійське коріння²³. Підбиваючи підсумки, К.Штеппа зазначає, що усі ці мотиви дійшли до нас у сильно перекрученому вигляді, "що пояснюється великим числом передатних інстанцій, з'ясування яких і повинно стати предметом дальшого наукового дослідження; воно повинне показати, яким саме чином ми стали причетними до того великого міжнародного обміну думок і уявлень, що характеризували собою певний ступінь культурного розвитку європейських та передньо-азійських народів – епоху зародження християнства". На жаль, сам К.Штеппа не зміг здійснити такого дослідження: невдовзі обставини змусили його змінити коло зацікавлень і залишити етнологічні студії.

Таким чином, науково-організаційна та викладацька діяльність Костя Штеппи була пов'язана насамперед з Ніжинським інститутом народної освіти, Київським університетом, а також різноманітними науковими установами історико-етнологічного спрямування в системі ВУАН. Майже всюди К.Штеппа займав високі адміністративні посади, що за тодішніх пояснювалося його компромісною позицією щодо правлячих тоталітарних режимів. Ця ж позиція позначилася й на його науковій творчості, що здебільшого мала ідеологічне забарвлення. Виняток становлять етнологічні та релігієзнавчі праці, написані у другій половині 20-х років. Дослідника цікавили проблеми соціальної природи релігійно-міфологічних систем, космогонічні та антропологічні уявлення, релігійні взаємовпливи, народні вірування та демонологія. Зрозуміло, що на сьогодні значна частина наукових положень праць К.Штеппи вже втратила актуальність, хоча деякі висновки та міркування цього безумовно ерудованого й талановитого дослідника становлять значний інтерес для сучасних дослідників духовної культури та порівняльної міфології. У будь-якому випадку, на середину 20-х рр. ХХ ст. етнологічні праці К.Штеппи були значним кроком уперед. Кроком, який спирався на кращі здобутки західноєвропейських учених і вводив українські студії духовної культури у світовий дослідницький дискурс.

¹ Верба І. Кость Штеппа // Український історичний журнал. – 1999. – № 3. – С. 97 – 112; № 4. – С. 98 – 114.

² Самофалов М. Кость Штепа: молоді роки (1896 – 1920) // Київська старовина. – 2006. – № 6. – С. 37.

³ Верба І. Вказ. праця. – С. 99 – 100.

⁴ Самофалов М. Науково-педагогічна й музейно-краєзнавча праця Костя Штеппи // Вісник Київського славістичного університету: Зб. наук. праць. Серія: Історія. – 2007. – № 32. – С. 146 – 149.

⁵ Верба І. Вказ. праця. – С. 106.

⁶ Там само. – № 4. – С. 100 – 104.

- ⁷ Верба І. Штеппа Кость Феодосійович // Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення. – К., 2004. – С. 315.
- ⁸ Верба І. Кость Штеппа // Український історичний журнал. – 1999. – № 4. – С. 110.
- ⁹ Там само. – С. 112.
- ¹⁰ Гоутерманс Ф., Штепа К. Чистка в Росії: Пер. з англ. – К., 2000.
- ¹¹ Ранюк Ю. Передмова перекладача // Гоутерманс Ф., Штепа К. Чистка в Росії: Пер. з англ. – К., 2000. – С. 13.
- ¹² Штепа К. Нариси з історії античної та ранньохристиянської демонології (до питання про походження християнства) // Записки Ніжинського ІНО. – 1926. – Кн. VI. – С. 125 – 194; 1927. – кн. VII. – С. 45 – 138.
- ¹³ Його ж: Проблеми античного релігійного синкретизму в зв'язку з мотивами староукраїнської легендарної творчості (з приводу книги Reitzentain Schaedera "Studium zum Antiken Synkretismus aus Iran und Griechenland" – Leipzig, 1922) // Первісне громадянство. – 1927. – Вип. 1 – 3. – С. 114 – 127; Про характер переслідування відьом в Старій Україні // Там само. – 1928. – Вип. 2 – 3. – С. 64 – 80; До українських народних переказів про створення першої людини // Ювілейний збірник на пошану М.С.Грушевського. Частина історико-літературна. – К., 1928. – С. 10 – 18 та ін.
- ¹⁴ Його ж: Проф. В.Г.Богораз-Тан. Християнство в свете этнографии. 1928 // Первісне громадянство. – 1927. – Вип. 1 – 3. – С. 200 – 202; Проф. Йор. Иванов. Богомильские книги и легенды. 1925 // Там само. – С. 202 – 205; Ю. А.Яворский. Ветхозаветные библейские сказания в карпато-русской церковно-учительской обработке конца XVII века. 1927 // Там само. – 1928. – Вип. 1. – С. 177 – 178; Karl Beth. Religion and Magic. 1927 // Там само. – 1928. – Вип. 2 – 3. – С. 172 – 179; Halliday W.R. The pagan background of early Christianity. 1925 // Там само. – С. 179 – 180.
- ¹⁵ Штепа К. Karl Beth. Religion and Magic. 1927 // Первісне громадянство. – 1928. – Вип. 2 – 3. – С. 179.
- ¹⁶ Штепа К. Вказ .праця. – С. 127.
- ¹⁷ Там само. – С. 135.
- ¹⁸ Штепа К. Нариси з історії античної та ранньохристиянської демонології (до питання про походження християнства) // Записки Ніжинського ІНО. – 1927. – Кн. VII. – С. 45.
- ¹⁹ Там само. – С. 60 – 65.
- ²⁰ Там само. – С. 77 – 108.
- ²¹ Штепа К. Про характер переслідування відьом в Старій Україні // Первісне громадянство. – 1928. – Вип. 2 – 3. – С. 77 – 80
- ²² Штепа К. Проблеми античного релігійного синкретизму в зв'язку з мотивами староукраїнської легендарної творчості (з приводу книги Reitzentain Schaedera "Studium zum Antiken Synkretismus aus Iran und Griechenland" – Leipzig, 1922) // Первісне громадянство. – 1927. – Вип. 1 – 3. – С. 126
- ²³ Штепа К. До українських народних переказів про створення першої людини // Ювілейний збірник на пошану М. С. Грушевського. Частина історико-літературна. – К., 1928. – С. 15 – 18.

Статья посвящена научной деятельности историка, этнолога и религиоведа Костя Штеппы (1896 – 1958) и его исследованиям религиозно-мифологических представлений эпохи античности и средневековья.

Ключевые слова: Кость Штеппа, сравнительная мифология, демонология, космологические представления.

The article is about scientific activity of historian, ethnologist and researcher of religions Kost' Shtepa (1896 – 1958) and his views on ancient and mediaeval religious and mythological perceptions.

Key words: Kost' Shtepa, comparative mythology, demonology, cosmological perception.